

The Prisoner Society.

Power, Adaptation, and Social Life in an English Prison

BART CLAES*

B. Crewe, Oxford University Press, Oxford, 2009, 519p.

Van meet af aan worden er hoge verwachtingen gesteld. In haar 'general editor's introduction' plaatst Alison Liebling dit boek in de lange, soms verwaarloosde traditie van sociologische werken over de gevangenis. Crewe's boek duidt voor Liebling nieuwe dimensies van het gevangenisleven, nieuwe 'pains', deprivaties en overlevingsstrategieën. Kortom, een beschrijving van de nieuwe sociale wereld van de moderne gevangenis. Onze verwachting wordt allerminst ontkracht in Crewe's dankwoord. Gerenommeerde auteurs als Richard Sparks, Fergus McNeill, Eamonn Carabine, Yvonne Jewkes, Richard Young, Shadd Maruna, Alison Liebling, Gwen Robinson, e.a. worden erkentelijkheid betuigd voor hun inzichten, feedback en intellectuele voeding bij dit lijvige werk. Belangrijk te vermelden is de dankbetuiging aan zijn reviewers die het manuscript van de uitgever, Oxford University Press, mochten ontvangen. Niet alleen voor hun commentaren maar vooral het mee verdedigen van de lengte van het boek bij de uitgever is hierbij zeer betekenisvol. *'The detail is important'*, stelt Crewe (p. X). Wat we alleen maar kunnen bevestigen. Geen 'detail' is betekenisloos. In een sociologische studie van het gevangenisleven, purend uit etnografisch onderzoek en interviews, maken deze 'details' het net mogelijk om de cultuur, het dagdagelijkse leven en vooral de sociale betekenis van 'ordinaire' activiteiten te beschrijven.

Eerder dan het construeren van data over de 'prestaties' van de gevangenis, stelt *The Prisoner Society* voorop sociologische kennis te genereren over de sociale karakteristieken van de gevangenis. Crewe wenst met zijn boek de eerder onbesproken of verwaarloosde dimensie van de moderne gevangenis te belichten. *'Put more simply, there is little systematic knowledge of how prisoners actively live out their sentences within the constraints of the environment'* (p. 7). Zijn boek heeft als doel de sociale anatomie van de gevangenis te ontrafelen en deze te relateren aan zowel het leven van de gedetineerden als aan de doelen, middelen en voorwaarden van het instituut. Crewe focust zich in zijn boek op drie hoofdthema's: macht (power), aanpassing (adaptation) en sociale wereld (social world). Het eerste thema, macht, wordt vertaald in enkele onderzoeksvragen. Hoe wordt macht in het instituut geïmplementeerd of ontplooid en met welke doelstellingen en technieken? Hoe wordt macht ervaren en gereconstrueerd door gedetineerden? Welke attitudes, gedragingen en relaties worden in de gevangenis gepromoot of bestraft, met welke achterliggende logica en door welke middelen? Crewe neemt zich hierbij voor een empirische analyse te maken van wat Liebling (2004: 484) als *'the largely undocumented penal project of the last decade: to eliminate residual resistance and secure a new mode of compliance'* benoemde. Ook de 'dialectic of control' tussen het instituut en zijn inwoners wordt hierbij geëxploreerd. Bij het tweede thema, aanpassing, focust Crewe zich op de wijze waarop het gedrag van de gedetineerde gevormd

* Wetenschappelijk medewerker (FWO), vakgroep Criminologie, Faculteit Recht en Criminologie, Vrije Universiteit Brussel (VUB). (bart.claes@vub.ac.be)

wordt door zowel institutionele imperatieven als waarden en oriëntaties voortkomend uit de vrijheidsberovende straf. Hoe reflecteren gedetineerden over hun omstandigheden? Hoe evalueren zij hun opties en nemen zij beslissingen over hoe ze hun tijd in detentie doorbrengen in relatie tot bepaalde aspecten of karakteristieken van hun leven voor detentie? De twee grote stromingen binnen de criminologische literatuur over de (probleem)ervaringen van gedetineerden en hun aanpassingen aan het gevangenisleven, de deprivatie- en de importtheorie, worden hierbij losgelaten. Crewe tracht op die manier een meer genuanceerd antwoord te kunnen geven op de vraag hoe deze processen werken. Zijn derde focus behelst de sociale wereld in de gevangenis die deze aanpassingen omvatten. Indien als doel een uitgebreide sociologische studie van de gevangenis wordt vooropgesteld, dienen thema's met elkaar in verband gebracht te worden. Vertrekpunt hierbij is dat het instituut niet aanzien wordt als een autonoom, afgesloten sociaal veld. Thema's en elementen staan in relatie tot elkaar en de gevangenis kan hierbij gezien worden als een *'organic inter-related whole'* (p. 8). Met *The Prisoner Society* tracht Crewe een sociologische *'snapshot'* (p. 8) van de huidige moderne gevangenis te nemen. Kortom, hoe worden veranderingen in het penale en politieke klimaat vertaald naar specifieke arrangementen van beleid en praktijk? En ook, hoe vormen en bepalen zij *'the new society of the captives'* (p. 9). Crewe neemt zich met zijn bevindingen allesbehalve voor om deze te generaliseren. Vanuit de anatomie van één gevangenis is het echter wel mogelijk zicht te krijgen op het aanwezige sociale reilen en zeilen en dit kan op zijn beurt als kader gehanteerd worden voor verdere en nieuwe analyses. Het boek bestaat, naast een inleiding en besluit, uit zeven hoofdstukken. In wat volgt, overlopen we de verschillende hoofdstukken.

We vangen onze bespreking aan met *tweede hoofdstuk* daar het eerste, de inleiding, in bovenstaand stuk werd besproken. Doorheen dit hoofdstuk schetst Crewe de penale context en geschiedenis waarin we deze studie mogen situeren. Het Verenigd Koninkrijk wordt geplaatst binnen een context van neo-liberalisme, autoritarisme en *'welfarism'*. Ook het meer lokale terrein, het gevangenisstelsel van Engeland en Wales, wordt uitvoerig besproken. De contradicties tussen vrijheidsberoving, retributie en rehabilitatie hebben hierin een plaats. Crewe licht ook zijn keuze voor een gevangenis van categorie C toe. Gedetineerden worden ingedeeld in 4 categorieën op basis van het ontvluchtingsrisico. Categorie C gedetineerden zijn deze die *'cannot be trusted in open conditions, but who do not have the ability or resources to make a determined escape attempt'* (p. 27). De studie richt zich op de gevangenis van Wellingborough (geopend in 1963) met een populatie van 516 gedetineerden waarvan de meerderheid (61 %) veroordeeld is voor een gevangenisstraf tussen twee en zes jaar. Tien percent zijn straffen van boven de 10 jaar of levenslang en twaalf percent straffen van onder de twee jaar. De institutionele geschiedenis en ontwikkelingen van de gevangenis van Wellingborough krijgen in dit hoofdstuk ook bijzondere aandacht. De prioriteiten van deze gevangenis veranderden samen met het nationale beleid. Veiligheidsprocedures werden strikter, macht werd teruggeven aan het personeel, systemen werden gestabiliseerd en bepaalde thema's werden niet meer als prioritair gezien. Ook de problemen binnen het instituut waren gelijklopend met de nationale gegevens: overbevolking, gebrek aan middelen, conflicten tussen penitentiair personeel en directie, onstabiele populatie aan gedetineerden en de moeilijkheden om hun opdracht als *'training prison'* te vervullen. Ondanks deze nationale tendensen en beleidskeuzes zijn aspecten als gevangencultuur, ethos en machtsdynamieken niet louter reduceerbaar tot deze nationale patronen.

In het *derde* hoofdstuk werkt Crewe verder op bovengeschetste evoluties. Lag de nadruk in het voorgaande hoofdstuk eerder op het nationale beleidsniveau dan benadert Crewe nu meer concrete lokale onderwerpen. In dit hoofdstuk beschrijft Crewe de eigenheden, organisationele doelen en technieken die gehanteerd worden door het penitentiair personeel en de directie in gevangenis van Wellingborough. Hierbij gaat de aandacht voornamelijk naar de thema's cultuur en macht bij penitentiair personeel. Met voorbeelden wordt er aangetoond op welke wijze penitentiair personeel worstelt *'in making a bad system work'* (p. 69). Ondanks hun mogelijkheden om de kwaliteit van het gevangenisleven te bepalen, zien zij zichzelf niet als figuren met macht binnen het institutionele leven. Als reden wordt de toenemende centralisering van macht op een hoger niveau aangehaald. Met als gevolg dat het personeel zich onbetrouwbaar voelt, niet betrokken op institutionele doelen en afstand neemt van beslissingsprocessen binnen het instituut. De directie ervaart weliswaar een grotere autonomie en macht dan het personeel maar ook zij benadrukken dat zij slechts kunnen ageren binnen bepaalde parameters. Zowel directie als personeel geven aan dat zij gemanaged worden met weinig organisationele sympathie en dat hun mogelijkheden om hier tegen in te gaan en hun mening te communiceren onder druk staan. Beiden ervaren gevoelens van machteloosheid. Deze worden versterkt doordat beiden, in het trachten om te gaan met moeilijke situaties, net zien dat de achterliggende problemen eerder bestendigd in plaats van opgelost worden. Met betrekking tot het verkrijgen van macht vanuit de groep van gedetineerden besluit Crewe, met enige ironie: *'governors and officers felt equally disempowered by the absence of visible discontent among prisoners'* (p. 77).

Het *vierde* hoofdstuk wordt volledig gewijd aan één van de drie hoofdthema's van het boek: macht. Crewe duidt op een overzichtelijke wijze de ontwikkelingen van de afgelopen jaren weg van de *'authoritarian power'* naar een *'neo-paternalism'*. Macht opereert zowel van op een afstand als door *'the self'*. Eerder indirecte dan directe technieken worden hierbij gehanteerd. De gedetineerde wordt als individu meer verantwoordelijk gesteld voor zijn eigen gedrag. Afwijkend gedrag wordt niet meer gesanctioneerd door fysieke dwang maar door het gebruik van technieken die hun doelen koppelen aan institutionele ambities. In dit hoofdstuk voegt Crewe een nieuwe eigenschap of kwaliteit toe aan het machtsbegrip, namelijk *'tightness'* of vrij vertaald (het gevoel van) beklemming. Deze nieuwe kwaliteit komt voort uit *'the exacting demands of self regulation, the experience of being judged and held responsible for all aspects of behaviour, and their consequences, and the feeling that power is ubiquitous and inescapable, yet hard to predict or decipher'* (p. 147). Besluitend wordt gesteld dat de gevangenis zichzelf doelen en verantwoordelijkheden aanmeet. Gevangenissen veronderstellen niet enkel het recht maar ook de verantwoordelijkheid te hebben op te treden naar de gedetineerde toe op een wijze die meer is dan de officiële strafrechtelijke reactie van de vrijheidsberoving. Hiertegenover staat de gedetineerde waarvan verwacht wordt dat hij met enig enthousiasme participeert aan het beheren van zijn eigen detentie. Gedetineerden worden hierbij aangemoedigd om hun eigen detentie te beheren maar hier is enige nuance op zijn plaats: *'from the prisoner's vantage point, autonomy was offered with a smile, but backed with a threat'* (p. 144).

Typologieën van aanpassingsstijlen van de gedetineerde aan het gevangenisleven zijn het hoofdthema in het *vijfde* hoofdstuk. Na het beschrijven van de verschillende typologieën binnen de literatuur maakt Crewe de brug naar het introduceren van nieuwe aanpassingsvormen van gedetineerden aan het gevangenisleven. Crewe koppelt aan deze aanpassingsvormen ook wijzen van interactie en distributie van macht met peni-

tentiair personeel, directie en psychologen binnen de gevangenis. De veelzijdigheid van deze aanpassingsvormen wordt ook vergroot door hieraan verschillende vormen van deprivatie te koppelen. Deze verscheidenheid aan aanpassingsvormen staat ook in relatie met het bewerkstelligen van orde binnen het instituut. Orde wordt net bereikt door deze individualisering van ervaringen en belangen. Institutioneel beleid fragmenteert de groep van gedetineerden tot een niveau waarbij er weinig collectieve macht rest. De installatie van orde gaat ook niet helemaal voorbij aan het 'sociale', de collectieve component. De relatie tussen personeel en gedetineerden draagt ook bij tot een soepel bestuur, *'making order in part a relational achievement'* (p. 245). Crewe situeert hierbij verticale (organisationale doelen) en horizontale (structurele impulsen in het aangaan van relaties) invloeden die zijn effect hebben op de frustraties, behoeften en bezorgdheden van gedetineerden. Het zijn ook deze invloeden die een differentiatie aan participatie van gedetineerden aan de sociale wereld in detentie mee structureren. Het is dit sociale systeem dat in de volgende hoofdstukken verder geëxploreerd wordt.

In de voorgaande hoofdstukken werden de hoofdthema's *'power'* en *'adaptation'* in het licht van de huidige praktijken en principes binnen het beheer van een hedendaagse gevangenis onder de loep genomen. De resterende hoofdstukken voorzien in een analytische beschrijving van het sociale leven en cultuur van de gevangenis van Wellingborough. In hoofdstuk zes wordt het systeem van macht en status tussen gedetineerden onder de loep genomen. Vertrekkend vanuit een raamwerk waarin theoretische benaderingen en concepten zijn opgenomen, wordt de hiërarchie tussen gedetineerden, met zijn determinanten en gevolgen, beschreven. Crewe besluit dat de sociale structuur in een Engelse gevangenis bepaald wordt door de verschillende interacties tussen het instituut en de omgeving buiten. Ook structurele factoren of kenmerken spelen hierbij een rol. Denken we hierbij aan eigenschappen als moed, stoïcisme, criminele volwassenheid, intelligentie, eerlijkheid en vrijgevigheid als bron van respect onder gedetineerden. Gedetineerden die zich conformeren aan deze collectieve imperatieven verwerven meer respect. Daartegenover staan gedetineerden die deze waarden schenden en hierdoor gedegradeerd en gedevalueerd worden. Instrumenteel respect en invloed kan door gedetineerden ook bereikt worden door de exploitatie van tekorten binnen de gevangenis en het voorzien in diensten die de aanwezige *'pains'* verminderen. Crewe toont dit aan de hand van de bestaande drugsvoorzieningen binnen de gevangenis van Wellingborough aan. Mogelijkheden om op deze wijze respect te bekomen dienen echter genuanceerd te worden. Zo hebben gedetineerden veel te verliezen bij dergelijke illegale activiteiten. Crewe besluit dat de sociale hiërarchie in de gevangenis relatief vlak is. *'For most prisoners, the battle was 'getting outside' (...) and to be left alone'* (p. 300). Kortom, hiërarchie wordt gevormd door morele overwegingen, structurele tekortkomingen, institutionele imperatieven en bepaalde denkbeelden geïmporteerd van buiten de gevangenis.

Vriendschap en sociale relaties tussen gedetineerden maken deel uit van het sociale leven in de gevangenis. In het zevende hoofdstuk beschrijft Crewe de structuur van sociale relaties en belicht de structurele, institutionele en geïmporteerde factoren die het aangaan van deze relaties bemoeilijken of faciliteren. Bezorgdheden over materiële aspecten, eenzaamheid en veiligheid duwen gedetineerden in sociale relaties en associaties die zich als buffer opwerpen tegen onveiligheid en ontbering. Daartegenover staan de risico's van intimiteit, vertrouwen en de steeds veranderende omgeving die de mogelijkheden tot vriendschap bemoeilijken. Gedetineerden maken ook een grote differentiatie in de sociale relatie en vriendschap die ze aangaan met andere gedetineer-

den. In het *achtste* hoofdstuk bouwt Crewe hierop verder en identificeert een dominant systeem van een aantal normen tussen gedetineerden. Deze normen hebben bijvoorbeeld betrekking op authenticiteit, eerlijkheid, geen angst of emotionele zwakheid tonen, niemand vertrouwen, etc. Crewe stelt dat deze normen wel enigszins een controle uitoefenen op publiek gedrag van gedetineerden. Hij erkent ook dat er een grote kloof bestaat tussen publieke idealen en actueel gedrag van gedetineerden. Daarenboven blijven normen altijd open voor interpretatie. Gedrag van gedetineerden is op die manier eerder geleid door een set van conventies over gepaste acties in plaats van een set van onbuigzame bepalingen. Of algemeen gesteld, *'in all areas of principle and action, there were caveats, ambiguities, and mitigating circumstances'* (p. 444).

In zijn 'Concluding comments' geeft Crewe enkele markante kanttekeningen en bedenkingen bij zijn bevindingen. Belangrijk hierbij is de groeiende veronderstelling bij menig reformisten van de gevangenis dat *'the battle has been won'* (p. 449). In tegenstelling tot vroeger zijn gevangenschappen nu properder, met minder oppressie en een groter aanbod aan activiteiten, vormingen etc. Echter, gevangenschap is 'deeper' en 'heavier' geworden. Bewegingen van gedetineerden zijn verminderd, de veiligheid wordt verhoogd en het thema risico overheerst in de gevangenis. Ook de veranderende wijze waarop macht wordt georganiseerd en gezag wordt uitgeoefend creëren nieuwe lasten voor gedetineerden, in het bijzonder aangaande aspecten van machteloosheid, autonomie, onveiligheid en het tegemoetkomen aan persoonlijke behoeften en verwachtingen. Crewe besluit met een overweging die de lezer tot verdere reflectie beweegt: *'While penal pain can be reduced to some degree, pain is intrinsic to imprisonment, and it is much easier to change the mode of power and alter the pains than to evacuate pain and powerlessness from the prison experience'* (p. 449).

Ben Crewe heeft een sociologisch basiswerk over de gevangenis geschreven. Zijn bevindingen, reflecties en kritische kanttekeningen hebben onmiskenbaar zijn plaats binnen de zogenaamde traditionele *'prison studies'*. Het werkstuk is duidelijk, transparant en met de beoogde doelstellingen en betekenis verwoord. De auteur slaagt er ook in om zijn verhaal begrijpbaar te maken voor lezers die niet geheel vertrouwd zijn met de materie. Crewe's oog voor detail maakt het weliswaar tot een lijvig werkstuk van meer dan 500 pagina's. Net deze vaak zeer detaillistische beschrijvingen maken het echter mogelijk om in het verhaal de nodige nuances aan te brengen. Daarenboven wordt de gelaagdheid van thema's als macht, aanpassingsvormen, vertrouwen, emoties, opportunisme, instrumenteel gebruik, etc. voor de lezer duidelijk. De leidende vraag doorheen het boek blijft steeds de vraag hoe gedetineerden hun straftijd doormaken binnen het gevangenis milieu. Hierbij gaat zijn aandacht uit naar de sociale realiteit in de gevangenis. Deze hoe-vraag heeft doorheen het boek ook nog een tweede betekenis. De drie hoofdthema's macht, aanpassingsvormen en sociaal leven zijn onderhevig geweest aan bepaalde evoluties. Crewe benadert deze evoluties niet op een wijze alsof de huidige situatie positiever of progressiever is dan in het verleden. Deze wijzen van kijken naar evoluties vinden we ook terug bij Michel Foucault. Bij het stellen van (onderzoeks)vragen ontleende Foucault van de wetenschapschapshistorici hun methodologische voorzorgen en hun radicale, maar niet agressieve, scepticisme. *'And I don't say that humanity doesn't progress. I say it is a bad method to pose the problem as: How is it that we have progressed?' The problem is: how do things happen? And what happens now is not necessarily better or more advanced, or better understood, than what happened in the past'* (Michel Foucault, Prison Talk, 50).

Bij dit, weliswaar excellente boek, kunnen we ook een drietal kritische reflecties meegeven. Een eerste bemerking heeft betrekking op het methodologische kader en de daarin vervatte keuzes terug te vinden in een toegevoegd gedeelte ('Appendix'). Deze plaats achteraan het boek betreuren we enigszins. Een dergelijke methodologische kader, de keuze met achterliggende redenen voor etnografisch onderzoek en interviews, verdient zijn plaats in het geheel van het boek. Crewe's keuze is niet alleenstaand. In werken van andere gerenommeerde auteurs als Sparks, Bottoms en Hay (1996) heeft dit methodologische kader ook zijn plaats gekregen als bijlage. Dit doet op zich niets af aan het belang dat dit kader gehad heeft binnen het onderzoeksproject, noch aan de kwaliteit van het bijgevoegde stuk. Echter door zijn plaats achteraan dit boek kan de lezer deze theoretische perspectieven en methodologische keuzes niet meenemen in het lezen en bestuderen van Crewe's bevindingen. Het blijft in het boek tot na de 'Concluding Comments' een schaduwgegeven op welke wijze en met welke bril Crewe de sociale realiteit in de gevangenis van Wellingborough onderzocht heeft.

Een tweede aandachtspunt over deze theoretische perspectieven en gehanteerde methodologie spitst zich toe op de inhoud in plaats van het vormelijke. De kwaliteit van de inhoud van deze methodologische appendix staat allesbehalve ter discussie. Pat Carlen omschrijft ze als volgt in zijn korte boekbespreking: *'this is one of the two best methodological appendices I have ever read'* (Carlen 2010). Een onderzoek over thema's als macht, aanpassingsvormen en sociaal leven behelst het observeren en bevragen van gedrag, interacties, betekenisgeving, standpunten, etc. tussen de betrokken partijen in de gevangenissetting. Zijn beargumenteerde methodologische keuzes van etnografisch onderzoek en interviews zijn zeker verdedigbaar. Echter, ook ander materiaal zoals beleidsdocumenten, observatienota's, rapporten aan de directeur, tuchtverslagen en allerhande databestanden over individuele gedetineerden beheerd door het penitentiair personeel of psychologen zouden in dit onderzoek hun plaats kunnen hebben. Niet alleen kunnen deze onderzoeksobjecten relevante informatie bevatten. Ook de interacties en de gedragingen van gedetineerden en personeel zijn op een dynamische wijze met deze materialen verbonden. Zij vormen samen het sociale leven en genereren sociale acties. Bruno Latour benadrukt in zijn werk dat *'social explanations run the risk of hiding that which they should reveal since they remain too often 'without object'* (Latour 2008: 82). Verder onderzoek naar thema's als macht, aanpassingsvormen en sociaal leven in een gevangenis behelst om die reden beide.

Een derde en laatste aandachtspunt heeft betrekking op de wijze waarop Crewe het thema macht, maar ook verzet, aanpassingsstijlen en sociaal leven in een specifieke context als detentie benaderd heeft. Gevangenisarchitectuur is hierbij een aspect dat niet expliciet meegenomen wordt in zijn analyses. Het gevangenisgebouw is geen neutraal instrument maar veruitwendigt penale ideologieën, managementaspecten, politieke discours, economische rationaliteiten en culturele en sociale gevoeligheden (Shavley 2009: 96). Zo verbindt ook Michel Foucault de gevangenis met de vorming, verspreiding en instandhouding van macht en met disciplinaire technieken die zich over de maatschappij hebben verspreid (Foucault 1989). Ruimtes binnen de architecturale vormgeving en structuren van gevangenisconstructies vormen een fundamentele basis voor de uitoefening van macht (Foucault 1976; Koskela 2003; Crampton en Elden 2007). Ruimtelijkheid is een cruciaal gegeven om sociale (machts)relaties te duiden: *'the power-knowledge link is acknowledged by every Foucauldian scholar, but for Foucault himself the relationship was embedded in a trialectic of power, knowledge, and*

space' (Soja 1996: 146). Foucault associeert ruimte niet alleen met architecturale fysieke structuren maar ook sociale processen zijn verbonden met deze ruimtes (Claes, Geluyckens en Christiaens: 2009). Ruimtes in detentie en vooral de hieraan geassocieerde karakteristieken, hiërarchieën, machtsconstellaties en geressorteerde (machts)effecten blijven, ook na het lezen van dit sociologische werk over de gevangenis, onontgonnen terrein voor toekomstig onderzoek.

De hoge verwachtingen worden ingelost. Dat mag de slotsom zijn van deze bespreking. Nieuwe kennis over de sociale realiteit in de gevangenis kan de lezer zich eigen maken met de beschreven analyses en reflecties. Dit lijvige werkstuk genereert nieuwe kennis over hoe gedetineerden omgaan met macht, verzet plegen, zich aanpassen, zich verhouden naar elkaar toe maar ook naar penitentiair personeel en adviesverlenende of beslissingsnemende instanties als de psychologen. Kennis en macht staan met elkaar in relatie. Michel Foucault heeft dit in tal van publicaties benadrukt: *'It is not possible for power to be exercised without knowledge, it is impossible for knowledge not to engender power'* (Foucault 1975: 52). Net dit laatste beweegt ons tot een afsluitende vraagstelling. Zou deze nieuwe kennis een effect hebben op de bestaande machtsrelaties in de gevangenis (van Wellingborough)?

LITERATUUR

- CARLEN, P. 'Review. The prisoner Society: Power, Adaptation and Social Life in an English Prison. By Ben Crewe', *British Journal of Criminology*, 23 februari 2010, 3p (azq007v1-azq007).
- CLAES, B., GELUYCKENS, T. en CHRISTIAENS, J. (2009) 'Stenen muren maken nog geen gevangenis. Reflecties bij het rapport van de Europees Commissaris voor de Mensenrechten', *Panopticon*, 5, 52-65.
- CRAMPTON, J.W. en ELDEN, S. (eds.) (2007), *Space, Power and Knowledge. Foucault and Geography*, Hampshire: Ashgate Publishing Limited.
- FOUCAULT, M. (1975) 'Prison Talk (Les jeux du pouvoir)' in GORDON, C. (eds.) (1980) *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972-1977 by Michel Foucault*, Londen: The Harvester Press Limited, 37-54.
- FOUCAULT, M. (1976) 'Des questions de Michel Foucault a "Hérodote"' in Defert, D. en EWALD, F. (eds.) (1994) *Dits et écrits 1954-1988*, Paris: Gallimard, Vol. III, 94-95.
- FOUCAULT, M. (1989) *Discipline, toezicht en straf. De geboorte van de gevangenis*, Groningen: Historische Uitgeverij.
- KOSKELA, H. (2003) 'CamEra – the contemporary urban Panopticon', *Surveillance and Society*, 1, 3, 292-313.
- LATOUR, B. (2008) *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*, Oxford: Oxford University Press.
- LIEBLING, A. (2004) *Prisons and Their Moral Performance: A Study of Values, Quality and Prison Life*. Oxford: Clarendon Press.
- SHAVLEY, S. (2009) *Supermax. Controlling risk through solitary confinement*, Cullompton: Willan Publishing.
- SOJA E. W. (1996), *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*, Cambridge: Blackwell.
- SPARKS, R., BOTTOMS, A. en HAY, W. (1996) *Prisons and the Problem of Order*, Oxford: Clarendon Press.